

УДК 316.5

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАМ'ЯТІ В «ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»

Микола Ліпін

*Київський національний торговельно-економічний університет,
кафедра філософських та соціальних наук
вул. Кіото, 19, 02156, м. Київ, Україна*

У статті досліджуються трансформації феномена пам'яті в «інформаційному суспільстві». Розглянуто співвідношення особистісного знання та інформації як специфічної форми готового знання. Доводиться зумовленість формування «інформаційного суспільства» логікою розвитку сучасної ринкової економіки. Саме остання призводить до перевиробництва товарів та інформації й водночас формує передумови для перетворення «суспільства знань» на «суспільство забуття».

Ключові слова: інформаційне суспільство, знання, інформація, пам'ять, знак, гроші.

Концепції «інформаційного суспільства», «суспільства знань» або «постіндустріального суспільства» набувають поширення наприкінці ХХ століття у відповідь на ті трансформації, що дотепер відбуваються у світі. Спільним для перелічених концепцій є фіксація ролі та значення інформації. Саме діяльність навколо вироблення, розподілу інформації й обміну інформацією проголошується критерієм «сучасності» суспільства. Отже, інформація претендує стати субстанцією суспільного буття.

Розвиток «інформаційного суспільства» супроводжується зацікавленістю в технологічних засобах виробництва та збереженні постійно зростаючої інформації. Паралельно з появою технологій збереження величезних обсягів даних в суспільстві загострюється проблема збереження культурної пам'яті. Уже навіть те, що проблема пам'яті стає актуальною для соціально гуманітарного дискурсу, свідчить про її проблематичність. Зазвичай ми починаємо наполегливо згадувати саме те, чого нам особливо не вистачає.

Метою статті є дослідження здатності інформації бути носієм культурно-історичної пам'яті людства.

У більшості випадків моделі «інформаційного суспільства» або «суспільства знань» претендують не тільки описувати наявні зміни в соціумі, вони прагнуть впливати на конституювання майбутніх контурів нового світу. Тому й сьогодні ми можемо зустрічати в дослідженнях, присвячених цій темі, заклики щодо необхідності побудови «нового типу суспільства», а саме «інформаційного суспільства» [1, с. 2]. Цікаво, що сама необхідність *побудови* чи то «інформаційного», чи то «постіндустріального суспільства» майже не викликає заперечень. Дискусія виникає з приводу того, як необхідно формувати нове суспільство, а ось чи потрібно *формувати* «новий тип суспільства» й чи *можливо* це взагалі не обговорюється. Чомусь прийнято вважати, що нове «інформаційне суспільство» є безперечним позитивом для якісного розвитку суспільства та цивілізації загалом.

Якщо звернути увагу на те, що риторика «постіндустріального суспільства» розвивається в межах дискурсу *модернізації*, то стає помітним її взаємозв'язок із попереднім періодом розвитку західного світу, який дістав назву індустріального. Як відомо, зародження індустріального суспільства відбувається в межах епохи Нового часу. Індустріальний спосіб виробництва зумовлює появу специфічного способу світосприй-

няття і світорозуміння, що безпосередньо відображається в культурі доби Модерну. Сучасні концепції «інформаційного» або «постіндустріального суспільства» претендують на подолання обмежень індустріального суспільства, проте вже навіть у закликах формувати «новий тип суспільства» відчувається неподоланий зв'язок із притаманною Новому часу тенденцією цілеспрямованого перетворення реальності відповідно до умоглядних схем.

Свого часу Д. Белл писав, що «постіндустріальне суспільство» є не проекцією або екстраполяцією тогочасних тенденцій західного суспільства, а новим принципом соціально-технологічної організації й новим способом життя, котрі витісняють індустріальну систему так само, як вона колись сама витіснила аграрну. Відповідно, головною ознакою «постіндустріального суспільства» є втрата промисловістю, яка була організована на основі стандартизації й масового виробництва, своєї визначальної ролі [2, с. СІХ]. Натомість, як зазначає науковець, на провідні позиції висувається «обмін інформацією та знаннями» [2, с. L].

Сьогодні можна припустити, що очікуваний прихід «постіндустріального суспільства» так і залишається перспективою майбутнього. Індустріальна система не зникає на кшталт того, як колись під її тиском була витіснена аграрна. Той тип суспільства, що позначається як постіндустріальний, витісняє індустріальний спосіб виробництва в інші, менш розвинені в економічному плані регіони планети. Він може собі дозволити концентруватися на обміні знаннями та інформацією тільки тому, що інші суспільства забезпечують своє та його існування за рахунок видобутку і продажу природних ресурсів. Проте вже навіть порівняння рівня споживання робить очевидним той факт, що будь-яке «постіндустріальне суспільство» потребує величезних обсягів природних ресурсів. Отже, зрозуміло, що постіндустріальна система має локальний характер і не може існувати поза індустріальною системою. Отже, «новий» тип суспільства має локальний характер і його новизна та революційність у дійсності є явним перебільшенням.

Спільним для більшості концепцій, котрі описують сучасні цивілізаційні трансформації, є визнання домінуючої ролі ринкової економіки в цьому процесі. У певному значенні вони можуть бути проінтерпретовані як спроби приховати під розмовами про науково-технологічні нововведення ту сутність, що визначає існування суспільства, починаючи з доби Модерну. Цією сутністю є капіталізм. Те, що на поверхні виглядає як нова епоха, всередині містить усі ознаки, притаманні новоєвропейському світорозумінню.

Сучасний період функціонування капіталістичного господарства характеризується як «постфордистський» або «постмодерністський». У межах концепції С. Леша та Дж. Уррі він позначається як «дезорганізований капіталізм» [3], для якого властивою є прискорена й нічим не обмежена циркуляція капіталу. Наслідком цієї форми господарювання є формування так званого «споживацького капіталізму», який доводить швидкість вироблення й споживання товарів і послуг до тієї межі, за якою вони перетворюються на «одноразові речі» та позбавляються внутрішнього змісту.

У межах цього типу ринкової системи вироблення товарів супроводжується виробленням додаткової інформаційної хвилі, що призводить до перенасичення культурного простору надлишковими знаками та інформацією. Зрозуміло, що в цих умовах, щоб хоча б якось виділитися з-поміж безлічі знаків, репрезентація різних інформаційних продуктів набуває агресивного характеру. Споживача атакують різноманітні знаки, що значно ускладнює процедуру співвіднесення знаку та його смислу. Так формується ситуація, в якій знак, інформація домінує над смислом. Інформація про річ паразитує на залишках змісту речі.

Нагадаємо, що подібна ситуація описана Р. Бартом як механізм утворення сучасної міфології, що яскраво представлена на прикладі реклами. Одним із наслідків конституювання сучасного міфу є надання соціально-історичним процесам «природного» характеру. Міф витісняє історію, що виявляється дуже зручним для поширення міфології «інформаційного суспільства». Проте міфологізація соціальної реальності не є чимось новим в історії цивілізації. В основі доби Модерну можна віднайти потужні тенденції до міфологізації («вже міф є Просвітництво, і Просвітництво перетворюється зворотнім поступом у міфологію» [4, с. 13]), що й реалізується у всій своїй повноті в межах постмодерну.

Прискорення швидкості обернення культурних артефактів і зростання добробуту також не є чимось властивим виключно «сучасному» суспільству. У цьому випадку воно наслідує тенденції доби Модерну. Тому, як пишуть С. Леш і Дж. Уррі, постмодернізм являє собою не стільки критику модернізму або радикальну відмову від нього, скільки його *радикальне перебільшення*. У такому ракурсі постмодернізм виявляється «більш сучасним, ніж сама сучасність», він гіперболізує процеси зростання швидкості обертання та зменшення тривалості використання товарів. «Постмодернізм, – уважають дослідники, – довів до межі абстракцію, абсурдність, виклик традиції та історії, породжені модернізмом» [3, с. 51].

Ураховуючи наведені міркування, можна зрозуміти причини абсолютизації ролі інформації в людському існуванні в наш час. Подібну абсолютизацію можна діагностувати й у спробах описати сутність людського мислення як інформаційний процес, і в поясненнях процесів усесвітнього масштабу. Сьогодні інформація є універсальним ключем, за допомогою якого намагаються відкрити доступ до будь-якої проблеми. Відбувається, як писав С. Лем, передбачувана соціально-політична «ідеологізація» потенціалу інформатики [5, с. 28]. У цьому моменті проявляється *примусовий* характер інформатизації суспільного буття. Основну роль тут відіграє механізм функціонування ринку, в межах якого відбувається «отоварювання» інформації. У свою чергу, абсолютизація інформації призводить до того, що відношення людини зі світом підміняється взаємодією індивіда-споживача з «віртуальною реальністю», тобто людина починає мати справу й визнавати за реальність переважно те, що піддано інформатизації. Подібна логіка є кульмінацією поширення «інструментальної раціональності», котра, як відомо, є визначною рисою капіталістичного способу господарювання.

Абсолютизація інформації, що сьогодні претендує стати універсальною мовою, цілком вписується в логіку «інструментальної раціональності». Розповсюдження подібної мови виражає специфіку нашого часу та підтверджує його сутнісний зв'язок з епохою Нового часу. Як писав М. Гайдеггер, будь-яка мова є історичною, тобто немає «природної мови», яка від початку сутнісно є притаманною людині. Отже, мова інформації не є «мовою в собі», вона історична «відповідно смислу й межі нашої епохи, котра, – як уважає мислитель, – не починає нічого нового, але тільки завершує, доводячи до останньої межі старий, уже визначений зміст Нового часу» [6, с. 271].

Отже, в межах того порядку, який сьогодні позначається як «інформаційне суспільство», відбувається завершення витіснення об'єктивної дійсності знаковою реальністю. «Інструментальна раціональність» продукує таке знання, котре спрямоване на задоволення часткових інтересів безвідносно до універсального смислу людської життєдіяльності. У такому випадку знання більше не співвідносить свій предмет зі світом як цілим, а діяльність, що розгортається на його основі, починає визначатися зовнішньою доцільністю. І знання, і діяльність тут стають засобами досягнення зовнішньої мети, котра детермінується принципами ринкового механізму – прибутком.

Необхідно підкреслити, що наслідком описаних процесів стає знецінення класичної мети пізнавальної діяльності, тобто істини. Віднині вона має значення тільки тоді, коли може стати засобом (інструментом) задоволення часткових інтересів. Звідси випливає такий висновок: в «інформаційному суспільстві» відбувається переведення будь-якого особистісного знання в певну кількість інформації, а розуміння витісняється інтерпретацією. Цей процес посилюється тим, що основним каналом розповсюдження й поширення знань є «дигітальна» реальність. Усе, що неможливо перекласти мовою цієї реальності, стає надлишковим і нібито нереальним [7, с. 15–18]. Тим більше, що основним товаром сучасності претендує стати саме інформація. Відбувається трансформація схеми «гроші-товар-гроші» у «гроші-інформація-гроші», що, врешті-решт, завершується *ототожненням грошей та інформації*. У результаті отримуємо таке: гроші – це інформація. У такому випадку «інформаційне суспільство» на іншому боці може бути визнано як «фінансова цивілізація», що ще раз підтверджує його зумовленість логікою розвитку капіталізму.

Важливо зазначити, що природа інформації і природа сучасних грошей виявляються напрочуд близькими. Задля забезпечення безмежної свободи власного обігу гроші повинні супроводжуватись вихолощенням якості світу, повинні перетворювати його на однорідний простір знаків. Тільки тоді зникають будь-які перепони для їх вільного обігу в будь-якій точці світу, коли різноманіття якостей можна редукувати до абстрактно-універсального грошового еталона. Ігнорування нерозмінної природи якості постає тією силою, яка давала змогу, наприклад, торговцю проникати в будь-які культури та почуватися себе в їх межах як «удома». Заснований на грошах капітал володіє здатністю пронизувати товщу будь-яких культурних сфер і через це здатністю поєднувати їх у єдину глобальну сферу. У цьому ракурсі гроші можна розглядати як універсальний «розчинник» якісної своєрідності реальності. Вони дають можливість «змішувати» все з усім, перетворювати реальність у комбінацію знаків або, навпаки, уречевлювати будь-які знаки. «Гроші як зовнішній, виникаючий не з людини як людини і не з людського суспільства як суспільства всезагальний засіб і здатність перетворювати уявлення в дійсність, а дійсність – у просте уявлення тією ж мірою перетворюють дійсні людські й природні сутнісні сили в суто абстрактні уявлення й тому в недосконалі, у хворобливі химери, якою мірою вони, з іншого боку, перетворюють дійсні недосконалості й химери, насправді немічні, лише в уяві індивіда існуючі сутнісні сили індивіда в дійсні сутнісні сили і здібності» [8, с. 576]. Отже, «інформаційне суспільство» виявляється пов'язаним не тільки з інформацією та знаннями, а й зі становленням «фінансової цивілізації». У наш час інформація набуває такого значення внаслідок того, що вона стає видимим виміром прихованого руху грошей.

Прискорення циркуляції грошової маси в «інформаційному суспільстві» мінімілізує різницю між уявленням і дійсністю. Усе перетворюється на звільнені від референції інформаційні потоки, всередині яких не існує нічого сталого й постійного. Подібне мерехтіння знищує самостійність як людського уявлення, так й об'єктивної дійсності. У таких умовах гроші вже не репрезентують нічого, окрім самоцінної гри «пустих» знаків. Відірвані від виробництва, вони є «першим «товаром», який набуває статус знаку» [9, с. 76], і стають непідвладним як споживчій, так і міновій вартостям.

У наш час принцип вільної циркуляції грошей актуалізується у зв'язку із ще одним супутником моделей «інформаційного суспільства» – глобалізацією. На думку П. Слотер-дайка, вже для Нового часу головною ідеєю є не те, що Земля обертається навколо Сонця, а те, що гроші циркулюють навколо Землі. Ця всюдисуща циркуляція розташовує індивідів, країни, речі, почуття й території вздовж лінії еквівалентного обміну, цим самим перетворює на «транзитні пункти» необмеженого руху капіталів. У контексті цих міркувань весь

універсум людського буття є потенційною мішенню капіталу, «який усі місця в просторі розглядає з погляду їх доступності для розрахунків і вимірювань, стратегічно спрямованих на отримання прибутку» [16, с. 833].

Підміна якостей кількістю є процесом, який тотожний підміні світу його абстрактною копією – *інформацією*. Логіка розвитку «царства абстракції» може бути описана так: світ як ціле розщеплюється на сукупність речей, потім перетворюється на сукупність знаків і речей, які вони позначають, і, нарешті, залишаються тільки фрагменти випадкових комбінацій «пустих знаків». У межах «фінансової цивілізації» таким найбільш потужним «пустим знаком» є гроші. Важливо, що в сучасному світі цей «пустий знак» набуває незалежного від процесу виробництва функціонування. Отже, він відривається від своєї онтологічної основи та через це перетворюється на *симулякр*.

Як відомо, функціонування симулякрів заперечує саму ідею наявності субстанційної основи світу. Симулякр живиться смисловим змістом об'єктивної реальності, він існує за рахунок «онтологічної крадіжки», паразитує на чужому смислі. Отже, втрата субстанційного змісту розкриває перед цивілізацією можливість конституювання дійсно «другої природи», яка в процесі самозамикання втрачає будь-які ознаки свого походження від «першої природи». Виходячи із цих міркувань, цей процес можна визначити як *розгортання безпам'ятства*. «Грошовий лад» поглинає суспільний час і тому є байдужим або навіть ворожим щодо свого походження. «*Гроші не пахнуть*». Саме відсутність історичної пам'яті грошей визначає їх як *знак*, на відміну від *ознаки*, *атрибуту*. Різниця між першим і другим полягає в такому: «ознака має походження, тоді як знак – ні; перейти від ознаки до знаку означає зруйнувати останній (або похідний) рубіж – ідею походження, основи, підвалин; це означає включитися в процес нескінченної гри еквівалентностей і репрезентацій – процес, який ніщо не здатне ні затримати, ні зупинити, ні спрямувати, ні освятити» [11, с. 60–61].

Відсутність історичного виміру є важливою ознакою «інформаційного суспільства», адже воно є простором циркуляції призначеного для споживання «готового знання». Генезис цього знання залишається поза увагою споживача. Для інформації як специфічної форми готового знання притаманними є такі характеристики внутрішньої організації, як *статичність*, *структурність* і *дискретність*. Вона здатна описати обмежений, статичний об'єкт, котрий постає в завершеному вигляді. У такому випадку зайвим стає питання про розвиток цього об'єкта. Натомість у межах інформації можна описати спосіб функціонування, утилізації цього об'єкта. Такий підхід не може розкрити логіку процесу формування знання або процесу якісної трансформації людини, котра ці знання здобуває. Тому інформація виявляється досить ефективним способом орієнтації в навколишній ситуації під час технологізації людської діяльності, коли людина виявляється нейтральною щодо того, що вона здійснює [12, с. 83–93]. Отже, в суспільстві, котре абсолютизує інформацію, відбувається витіснення самої ідеї *розвитку*, натомість утверджується принцип «презентизму» [13, с. 209], сутність якого полягає в підпорядкуванні індивіда наявному стану речей. Усесвіт у межах «готового знання» не має минулого, так само як і майбутнього, починає існувати тільки в параметрах наявної реальності. Ось чому «інформаційне суспільство» одночасно є суголосним «суспільству забуття» [14, с. 197–209].

Отже, пам'ять неможливо накопичувати подібно до накопичення гігабайтів інформації на різноманітних носіях. Культурно-історична пам'ять не має майже ніякого стосунку до інформації або, інакше, зберігання інформації є найбільш примітивною формою пам'яті. Ураховуючи те, що суспільні форми пам'яті є не стільки інформативними, скіль-

ки автобіографічними, вони не можуть бути анонімними, адже культура продовжує себе як особистісний спосіб буття. Звідси виникає ситуація, в межах якої культуру саме як живий культуротворчий процес неможливо охороняти, позаяк те, що ми намагаємось зберегти в спеціально відведених для цього місцях, постає як дещо зовнішнє, дистанційоване від нас. Охорона культурної спадщини передбачає таку локалізацію свого об'єкта, котра уможливорює консервуюче зберігання й водночас унеможливорює творчий розвиток. Спосіб буття культурних феноменів є принципово нетотожним музеєфікації, інвентаризації та інформатизації. Культурна спадщина потребує не просто інформаційних носіїв, а небайдужого спілкування живих особистостей. Культура існує як творчість, як саморозвиток людської особистості. Якщо інвентаризація має справу з «мумією культури», з її інформаційним кодом, тобто з чимось, що видається дуже цінним, проте вже мертвим, завершеним, а тому й догматизованим, то культурно-історична пам'ять, навпаки, є порушенням імперативів цінності заради продовження живого творчого начала. У такому ракурсі пам'ять своїм змістом має не інформацію та дані про минуле, а ідеальні форми універсального способу людського буття, тобто універсальні форми людяності. У пам'яті ми зберігаємо самих себе, проте не просто як індивідів, з притаманним їм індивідуальним досвідом, а як представників роду людського.

Список використаної літератури

1. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ: [б. в.], 2005. 20 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / перевод с английского. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Academia, 2004. CLXX, 788 с.
3. Лэш С., Урри Дж. Хозяйство знаков и пространства. Введение. Экономическая социология. 2008. Т. 9. № 4. С. 49–55. URL: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205034/ecsoc_t9_n4.pdf#page=49.
4. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты. Москва, Санкт-Петербург: Медиум, Ювента, 1997. 312 с.
5. Лем С. На роздоріжжях інформатики. Вісник НАН України. 2003. № 2. С. 27–36.
6. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / пер. с нем. Москва: Республика, 1993. 447 с.
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / пер. с фр. Н.А. Шматко. Москва: Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 160 с.
8. Маркс К. Энгельс Ф. 3 ранних творів / пер. з рос. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1973. 596 с.
9. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / пер. и вступ. статья С. Зенкина. Москва: Добросвет, 2000. 387 с.
10. Слотердайк П. Сферы Макросферология / пер. с нем. К.В. Лоцевского. Санкт-Петербург: Наука, 2001. Том II: Глобусы. 1024 с.
11. Барт Р. S/Z: / пер. с фр., под ред. Г.К. Косикова. 2-е изд., испр. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.
12. Гусева Н.В. Образовательные технологии и человек: философский аспект проблемы. Педагогическое мышление: направления, проблемы, поиски / авт.-состав. Г.В. Лобастов. Москва: Русское слово-учебник, 2015. С. 83–93.
13. Смирнов И. Экономика спама. Звезда. 2009. № 4. С. 206–216.
14. Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань / пер. з нім. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 264 с.

TRANSFORMATION OF MEMORY IN “INFORMATION SOCIETY”

Mykola Lipin

*Kyiv University of Trade and Economics,
Department of philosophy and social sciences,
Kioto str., 19, 02156, Kiev, Ukraine*

The transformations of the memory phenomenon in the “information society” are investigated. The correlation of personal knowledge and information as a specific form of ready knowledge is considered. The author proves that the formation of «information society» is determined by the logic of the development of a modern market economy. The latter leads to overproduction of goods and information and, at the same time, forms the preconditions for the transformation of the “knowledge society” into a “society of oblivion”.

Key words: information society, knowledge, information, memory, sign, money.